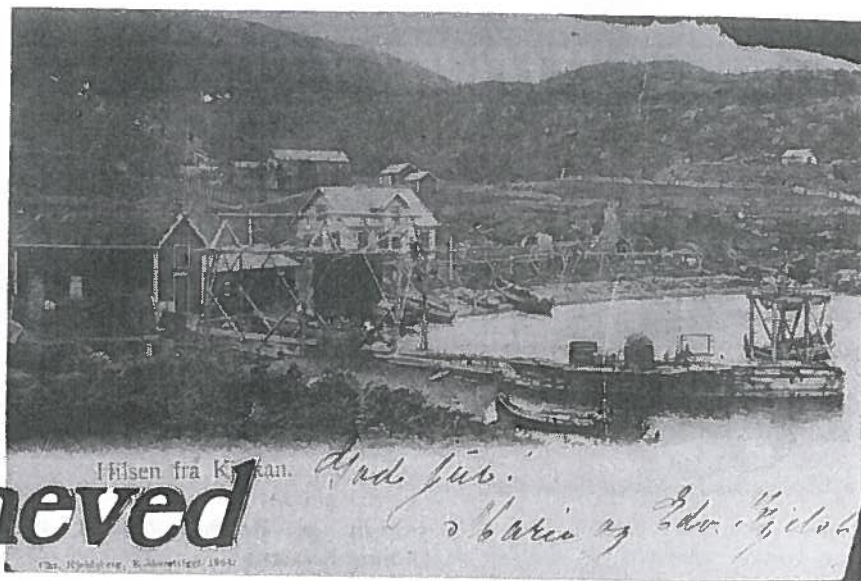

Njuor'Jo-Vuow'de — Kätkänen —
Kjækan
Overgang til handelssted og mar-
kedsøkonomi
Foto — Utlånt av Irgen Kristiansen,
Kjækan.

Fisk, Fe og Favneved

Av Ivar Bjørklund.

Litt om næringsliv og bygdefolk i Nord-Troms gjennom tidene

Sist sommer ble det utplassert moskus på Arøya i Kvænangen som et nytt forsøk på å utnytte øyas ressurser. I Navit brant Karl Jakobsen den første tjæremila i fjorden på mange år. Omtrent samtidig døde Fordel Kaasen i Burfjorden, 84 år gammel. Og gjennom avisene ble vi kjent med Troms Kraftforsynings planer om en ny stor kraftutbygging i kommunen.

Ved første øyekast synes ikke disse tildragelsene å ha noen sammenheng med hverandre. Men vi skal i det følgende prøve å sette dem inn i et litt større perspektiv, slik at det kan kaste lys over noen utviklingstrekk som har hatt stor betydning for folkeliv og næringsutvikling i nordfylket gjennom tidene.

La oss derfor begynne med Arøya og navnet Fordel som har vært nøye knyttet til øyas historie. Fordel Kaasen var nemlig sønnesønn av Peder Hansen Kaasen, opprinnelig fra Alvdal i Østerdalen, som slo seg ned i Burfjorddalen i 1848. Peder ble gift med Margrethe Fordelsdatter, og her dukker det gamle navnet Fordel opp. Hun var nemlig datter av Fordel Israelsen og Martha Malena Hansdatter og familien bodde på Arøya, eller Vuorre som folk flest kalte den. Gjennom fogderegnskaper og kirkebøker kan vi således følge øya og dens befolkning bakover i tiden under skiftende forhold. I 1802 blir jordavgiften anslått og da kan en lese at «Aarø med Storbukt har Kornsåed, taalelig Græsjord, nogenlede Brændeved som dog maa føres i

Baad, er et taalelig Fiskested og har et lidet Duunvæhr, samt en liden Vand Qværn, kan føde 13 store og 44 små Fe.»

Fordel Israelsen hadde sammen med broren Ole tatt over etter faren Israel Olsen, og de satt nok etter datidens forhold bra i det. Går vi tilbake til matrikkelen av 1723 så forteller den oss at øya i likhet med de andre boplasser i fjorden er beboet av «Søe-Finder som bruger deres Forfædres Finne-Rødning». Vi har m.a.o. å gjøre med en bosetting som allerede på 1700-tallet var meget gammel.

Gjennom århundrer hadde fjorden og dens innbyggere vært kasteball i nasjonal-politiske oppgjør mellom Danmark — Norge, Sverige og Russland. Alle tre land hevdet til sine tider den formelle eiendomsrett over store deler av kysten nordover. De som bodde her var ikke organisert i noen form for statsamfunn slik vi kjenner det idag og hadde da heller ingen militærmakt til å verne om sine interesser.

Det ble Kristian IV som på vegne av Danmark-Norge sendte sine embedsmenn nordover og presenterte seg som den nye hersker. Imidlertid trengte han penger for å kunne betale sine kriger og solgte likesågodt hele området — dvs. Nordland og Troms — til en adelsmann Irgens i 1666. Med på «salget» fulgte retten til å kreve inn skatt av befolkningen — de fulgte nærmest med på kjøpet. Et tiår senere gikk skjøtet over til en Baron de Pettersen — som titulerte seg

intet mindre enn «Baron av Det Hellige Romerske Rike». Den ene spekulanten overtok etter den andre og ut på 1700 tallet dukker Pettersens eldste sønn opp som «eier» — forøvrig også Baron og dessuten «Direktør for de søndre og nordre kyster av Afrika».

Det sier seg selv at eiendomsbegrepet her må forstås litt annerledes enn hva vi er vant med i dag. Den form for eie som ble utøvd av de nevnte konger og baroner innskrenket seg til at de mente seg berettiget til å gjøre krav på skatter og avgifter. Selv satte de nok aldri sin fot i Nord-Troms eller landsdelen forøvrig.

Ut i fra dagens idealer om selveie og selvbestemmelsesrett synes dette selvfølgelig forkastelig. Men for befolkningen dengang fungerte dette som tryggheten selv. Man var leilending på livstid mot en mindre bygselavgift til proprietæren — han som hadde skjøte på all jorda. At man ikke hadde formell eiendomsrett over den jorda man satt på, var på mange måter fordelaktig for folk flest. Dermed sto man relativt trygt overfor handelsmannen som alle var i mer eller mindre gjeld til. Siden de ikke eide garden, kunne han heller ikke ta den fra dem som dekning for gammel skyld. Dermed bevarte man kanskje den viktigste forutsetningen for det daglige liv — nemlig jord. Noen jernangler og et snøre kostet heller ikke mye og da havet — i motsetning til jorda — fremdeles var fritt for alle, kunne man fort skaffe seg det man trengte av mat.

Ole og Fordel Israelsen levde nok bra på Årøya med sin besetning på 12-13 kyr og 44 sauer og geit. Men nye tider var i emning.

På kontinentet vokste det Engelske Imperium fram, tuftet på oversjøiske råvarer, hjemlig arbeidskraft og europeisk kapital. Resultatet ble kalt Den industrielle revolusjon og omformet livet til millioner av mennesker. I England steg prisen på kobber og konsul Crowe i Hammerfest begynte å tjene store penger ved å sette igang gruvedrift i Kåfjord.

På fastlandssida av Årøya ligger ei bukt kalt Njuor'jo-vuow'de. Her begynte det engelske selskapet i 1830-årene å skipe ut malm som ble brutt i fjellet like ovenfor. Stedet ble kalt Kjækan og arbeidsfolket strømmet til fra nordre deler av Sverige og Finland og fra Sør-Norge.

Mye av det gamle samfunnsmønster var i endring. Nye navn dukket opp, Kjækan ble til Kätkänen og Stuora-luokta til Iso-lahti. På Årøya — eller Vuori som den nå het —

hadde brødrene Ole og Fordel fått hver sin sønn som begge fikk navnet Israel etter bestefaren. Den store befolkningsøkningen som gruvedriften førte med seg var ikke bare til glede for folk flest i fjorden. Det oppsto snart interessekonflikter og disse avspeiler seg bl.a. i Pantebøkene fra den gang. Det er ikke bare idag at for eks. samer klager over at folk utenbygds forsyrer seg av muldebær og andre utmarksgoder, som for mange er en del av næringsgrunnlaget. I Panteboka for 1837 finner vi at søskenbarna Israel Fordelsen og Israel Olsen klager til fogden over at «Uvedkommende imod deres Villie borttage Æg, Duun og Muldebær af...AARø. Men i motsetning til dagens forhold i landsdelen, så ble klagen tatt til følge og øya ble fredlyst.

Gjennom fortid, nåtid og framtid har bosettingen vært — og vil komme til å være — avhengig av at folk i fjorden utnyttet alle tilgjengelige ressurser. Mens for eks. gruvedrift og industri er relativt kortva-

rige og ofte usikre foretak som kommer og går, så har selve livsgrunnlaget alltid vært tuftet på fisken i havet, poteten og tømmer-skogen i land og reinen på fjellet. Men så sto også fjordfolket seg langt bedre enn de som kom i flokker østfra og sydfra for å få arbeid i gruvene. De hadde ikke engang en jordlapp som de kunne leve av, men var avhengig av å selge sin egen arbeidskraft til høystbydende. Til gruvedelsens store fortvilelse var ingen av folket i fjorden interessert i gruvarbeidet. Folk flest betraktet et par kyr, noen sauer og fiskebåten som et langt gunstigere arbeidsliv, og stadig flere jordlapper ble tatt i bruk innover fjorden.

På midten av 1800-tallet var rundt 70-80 arbeidere ansatt ved «The Qvænangen Mining Association», som gruveselskapet het. De fleste hadde familier — og store var de nok også — slik at godt over 200 mennesker må ha bodd i de små tømmerhyttene under Ruossavarre. Gruvene gikk bra, det Engelske Imperium var i oppgang og det var gode konjunkturer for kobber. Skipslast etter skipslast gikk vestover over Nordsjøen og spekulantene i London, Tromsø og Kristiania gjorde gode penger.

Og når det regner på presten, så drypper det som kjent litt på handelsmannen også. For nå var det blitt handel og brygge flere steder i fjorden og det var ikke bare på Årøya at penger nå ble ett nytt og viktig innslag i dagliglivet. Israel Fordelsen og familien hans var nok kjent med penger som *verdimål* — at Årøya i 1802 var taksert til en verdi av 130 riksdaler var de godt klar over. Men penger som *byttmiddel* ble det først sønnen Henrik Israelsen som fikk stifte bekjentskap med. Han fikk nemlig oppleve at jord kunne kjøpes og selges, for nå ble endelig jorda i Nord-Troms — det såklate Skjærvøy-godset — lagt ut til salg. Allerede i 1820 hadde Stortinget bestemt at all jord skulle kunne selges til brukerne så snart den ble bygselledig. Men først 30 år senere døde den siste av godseierne i nord, Mor Lyng som hun ble kalt, slik at befolkningen i Nord-Troms nå kunne bli selveiere. Men til det trengtes kontante penger. Folk flest hadde ikke samlet seg rikdom i daler og skilling, kapital ble ikke uttrykt gjennom penger, men derimot gjennom dyr og redskap. De hadde sittet trygt på sin jord i generasjoner mot å betale en liten bygselavgift. Mange var vel heller ikke så interessert i å kjøpe jorda de brukte, for ble de selveiere kunne jo

Nils Nilsen, Leirbukt, Kjækan.

handelsmannen ta den i pant for gjelda.

For Henrik Israelsen betydde loven av 1820 og oppløsningen av det store Skjervøy-godset, at han kom til å forlate den øya hvor hans oldefar engang hadde bygslet. Han forlot en sikker tilværelse som leilending og endte sine dager som inderst i ei lita gamme i flomålet på fastlandssida.

Det var ei ny tid som sto for døra og de mennesker som bar den fram tok over jord rundt hele fjorden. De baserte sin tilværelse på eksistensen av et *market* hvor varer kunne kjøpes og selges for penger. Og omsetningen gikk gjennom handelsmannen. Her samlet alle trådene seg og det økonomiske — og også det sosiale — liv ble etterhvert sterkt avhengig av kjøpmannens disposisjoner. Han kjøpte nemlig det meste av det folk produserte og forsynte dem med det de trengte av varer. Dermed bestemte han også *hva* de skulle produsere — og ikke minst: *hva* de trengte.

Gjennom handelsmannen åpnet nye muligheter seg i fjorden. Det hadde allerede i et par generasjoner bodd folk flere steder i fjordbunnen. Den ble kalt Navuon-batta da de kom, men nå gikk den helst under navnet Niemenaiikko.

Skogen der var almenning fra gammelt av og mange var de tømmerstokker som ble tatt ut av den. Og av stokker ble det også stubber og av stubber ble det tjære — hvis man kunne kunsten. Og det kunne de, både Matti-Heiki, Jussin-Jaakko og alle sønnene deres. Utallige var de tjæretønner som ble hentet ned fra dalen. Alle så brant de tjære, Warthfolket i Suutuverno og de tallrike Kolari og Trast i Vuonon-perä. Derfor ble det heller ikke så viktig å eie jord, langt bedre var det å ha mange sønner som kunne arbeide i tømmer-skogen. For det var i skogen at mulighetene lå og Norge var et land i økonomisk endring. Handverkeren var iferd med å bli industriarbeider, handelsflåten ble seks-doblet mellom 1850 og 1879 og i Troms kom det en årrekke med store sildinnsig. Byene vokste, båter ble bygget — og til alt dette trengte man tømmer og tjære.

Skogen var et skikkelig livsgrunnlag og det ble stadig flere folk inne i fjorden. Ræs'si-mok'ki Niilas slo seg ned ved Mukkunainens fot og ble etterhvert stamfar til ei hel bygd. Det var kommet naboer i Paalatteri, der hadde det også bodd folk tidligere, men da het stedet Duopal-mok'ki. Nye slekter vokste også opp i Sirgastat og i Gässe-orred og

for alle disse var det skogen som ble levebrødet. Og like så sikkert at man brant tjære om sommeren, så hugget man favneved om vinteren. For langs den treløse kysten nordover gikk det nok med noen favner ved i den kalde årstida.

Helt fram til en 20-30 år siden tjente jo favneveden de samme formål som elektrisiteten gjør nå for tiden. På samme måte som idag var det ressurser innen fjorden som ble eksportert for å tilfredsstille andre områders energibehov. Men den gang betydde dette arbeidsplasser for folk i fjorden, nesten alle menn var mer eller mindre sysselsatt med å drive fram favneved for salg. Idag derimot, er situasjonen en helt annen. Fremdeles — og kanskje

Fremdeles er skogen en god arbeidsgiver —

Avle Nilseni Leirbukt er sønnesønn av Nils Nilsen.

Foto: Ivar Bjørklund

langt sterkere enn før — eksporterer fjorden energi til andre steder. Men det er ikke lenger favneved som leveres, men derimot elektrisk kraft. Og i motsetning til favneveden, så har kraftutbyggingen gitt meget få faste arbeidsplasser. De økonomiske inntekter er også meget små sammenlignet med elektrisitetens realverdi. Man må vel også ta med at arbeidet med favneveden lot seg *kombinere* med andre binæringer. Kraftutbygging ser derimot ut til å virke ødeleggende på mulighetene for kombinasjonsdrift, for eks. vil fjordfisket kunne bli sterkt skadelidende.

Slike betraktninger sier ganske mye om de enorme omstillinger som bygde-Norge har vært utsatt for i den nyere tid. I overgangen fra favneved til elektrisk kraft, ligger det selvfølgelig også innebygget store teknologiske forandringer og dessuten en endret samfunnsform hvor den enkeltes levevilkår er betinget av helt andre fordelingsmekanismer enn tidligere. Det er *hensikten ved og omfanget* av denne omstillingsprosessen som har utgjort rammen for det meste av den politiske aktivitet her i landet i snart en mannsalder. Og i denne diskusjonen er det at mange nedbygde bygdesamfunn i for eks. Nord-Troms så altfor tydelig illustrerer at for dem har denne omstillingen vært mer til skade enn til gagn.

Slik kan den tjæremila som ble brent sist sommer i Navit, stå som eksempel på ei tid hvor forholdene var slike at folk flest kunne skape sine egne arbeidsplasser, enten det nå var i fjøsen, fiskebåten eller tømmer-skogen. Det materielle utbyttet har selvfølgelig variert gjennom denne tiden. Men det er viktig

Forts. side 64

Tjæreved — en sikker arbeidsplass

Foto: Ivar Bjørklund